

Horváth István távozása

Illik-e a veszteséghangulathoz az a megállapítás, hogy Horváth Istvánnal egyfajta „utolsó bölény“ távozott közülünk? Irodalmunknak ő volt a parasztírója. A parasztságról ugyan írnak még sokan. Jöttek is a parasztságból nem kevesen. Hanem csak kisbojtárként őriztek csordát a mezőben, az anyjuk szoknyája mellett haladva törtek kukoricát az őszi határban, de fagyjöttével, hóhulltával beültek az iskolapadba, majd onnan városbeliségre, értelmiségi létre váltottak át. Ez az életpálya szabja meg a parasztsághoz fűződő viszonyukat: faluképük a gyermekkori emlékvilág vagy a haza-hazalátogató felnőtt megfigyeléseinek összege. Mindkét látásmódnak azonban sajátja a kívülvalóság. A gyermek még kívülről, a visszavisszatérő értelmiségi pedig már kívülről nézi a földműves falut.

Horváth nem nézte, hanem élte. Neki csak alig néhány őszőn adatott meg, hogy az időzordulás elől iskolába húzódjék, hogy a nagyhatármező látnivalóját ábécéskönyv olvasnivalójával cserélje meg; osztálytársai neki osztályostársai voltak és maradtak. Az elemi végeztével hiába írták be bizonyítványába, hogy felsőbb iskolába léphet, ő nem léphetett, belépett viszont — alig serdülő ifjúként — a felnőtt társadalom dologbírásába, annak is igen-igen mostoha tájaira, a kevés-földű falusi kuporiság és a városon szolgáltatás közti ingázásba. Szüleiével még gyermekként dolgozott Pesten, aztán Bukarestben, Medgyesen, de tavaszjöttén mindig hazatért Ózdra. Erdőlni járt, ugarolt, szénát gyűjtött. De... Szántás közben nemcsak az ekére, ökörrre figyel, hanem arra is, mit forgat ki a laposvas a földből. Furcsa alakú kódarabokat, edénytöredéket, rozsdás vaseszközöket gyűjt össze, s egyszerűen csak bemelegszik velük a kastélyba. Kincsein a grófnak is megakad a szeme, régészeti könyveket hozat, s most már úr és paraszt együtt tanulmányozza az ózdi prehistorikum leletbe kövült üzenetét (évtizedekkel később a költő kérésére kiszállott kolozsvári és vásárhelyi régészek ókori kultúra szálláshelyét tárták föl). És fát vágván nemcsak a fejsze csapásaira ügyel, hanem az ágon pihenő madárra, a tönk körül tenyésző gombákra is; a fonóban nemcsak udvarol vagy énekel, hanem elgondolkoztatják a mesék, dalok szavai, hasonlatai, szereplői; a vásárokon nemcsak a portékára vagy az árakra figyel, hanem megakad szeme a csebresen és a kalmáron, a pásztoron vagy a mészároson — töpreng, tűnődik, folytatja korán megszakadt tanulmányait.

Igy élt kerek harminc évet. „Nemzetatlanságban“, a társadalmi „leszorított-ságban“ — ahogy a hajdani falukutató irodalom jellemezte a szegényparasztság létkörülményeit. Abban a korban azonban már itt-ott érlelődik a fogékonyság a mélységek üzenetének vételére, az onnan jöttek fogadására. Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István művésze bizonyítja, érdemes a szavukra figyelni.

Horváth István feljön Kolozsvárra, altiszt lesz a filozófiai intézetben. Sepreget, port töröl. Hanem a portörlés végett kézbevevett könyvek olykor-olykor a markában ragadnak, a rongyot leteszi, s olvasni kezd. Málnási Bartók György látja ezt, előbb csak mosolyog, elnézi, majd — egyre gyakrabban — szöbe elegyedik altisztjével. A professzor és a paraszt Kantról beszélget. (A maga módján mindkettő filozófus.) Ugyanakkor egy másik professzor — Szabó T. Attila — közli Horváth István nyelvtudományi elmélkedéseit.

Miből is áll össze az ember egyénisége? És honnan ered az író egyedisége, eredetisége? Horváth István esetében egy és más viszonylag könnyen kitapintható. Az ózdi hozadék, az otthoniség döntő módon szabja meg egész életművét. Az ismert alkotáslélektani tételre — mely szerint a szülőföld, a hazai kistérsadalmi környezet alapvető meghatározó — a Horváthénál jobb példát nem találunk. Ebben a tekintetben pedig nem szabad fukarnak lennünk, el kell ismernünk, hogy ő jól sáfárkodott, az otthoni örökséget okosan, sokrétűen hasznosította — mindannyiunk javára. Nemcsak versekben, regényekben, novellákban, visszaemlékezésekben merít Ózd világából, hanem néprajzi, régészeti, történelmi, lingvisztikai tanulmányai is igen sokat mondanak nyelvünk mélyrétegeiről, a pogánykori hitvilágról, Erdély régmúltjáról, a

falukülönféle szokásairól. Egész Ozdot szellemi kutatóároknak tekintette, és kutakodása értékes telérek föltárásához vezetett, minthogy faluja igen-igen félreeső, sajátos világ, amely sok ősi vonást, máshol már eltűnt elemet őriz babonáiban épp-úgy, mint dalaiban vagy nyelvében. A belülvilág, belülről látás ebben a vonatkozásban is kezére játszott. Ő nem kívülről, máshonnan jött kutatóként kezdte följegyezni a meséket, szalagra venni a dallamokat, nem, ő énekelte őket, ő játszott, ő orvosolt... Mindezt tehát „komolyan“ csinálta, elhitte, átélte annak idején, ezért is tudott utóbb sokat, mélyebbet, eredetibbet mondani annyi meg annyi kérdésben. A *Magyarórádi toronyalja* ilyen megközelítésben páratlan mű.

Horváth István irodalmi fejlődése nem törésmentes. Az ötvenes években írt verseinek egy része vagy a *Török a parlagot* című regénye nem mondható marandónak. De bizonyoságnak igen. Tanúsítja, hogy szerzőjük segíteni akart népén, igyekezett megkönnyíteni a falu szocialista átállítását. De Horváth gerincességéhez tartozik az is, hogy pár év múlva megírta a *Csali grófot* is, amikor látta, hogy a szövetkezeti faluban itt-ott paraszti Csák Máték kezdenek ember-dudvaként fölburjánzani. Horváth hitt az irodalom mindenható erejében, s az autodidakta ember betűtiszteletével remélte, hogy írott szava eljut oda, ahova kell. Kár, hogy ez a kisregény is fölöttébb sematikus, holott kritikái hangvételével első fecske volt annak idején.

Számára azonban mind a regény, mind a meseírás, régészkedés csak kirándulás volt, az ózdi hozomány meg „turkáló“, amelynek egy-egy markolmányát időnként közkinccsé tette. Alapjában véve azonban költő volt, paraszti súlyosságában, falusi nehézkességében is álmódzó ember. S hogy költői vénája nem akármilyen forrásfölből csermelylett alá, bizonyosság rá költészetének kései virágzása. Sikerkült leküzdenie az *Árad a falu* kezdetiségét s hosszú esztendőök vajúdása árán megtalálnia önmaga korszerű hangját, mondandóját. A közhiedelem úgy véli, hogy a költő vagy hűszévesen mutat föl valamit, vagy soha. Horváth István viszont már ősz Pista bácsiként írta legszebb verseit, s a róla kialakult pletykaképpel (amit egyes kritikusok rajzoltak meg) ellentétben kilábalt már rég a városidegenségből, a falunosztalgiából, a hazavágyódásból; nem amikor verseiben az egyedül-lét mostohaságáról, a társalanságról, öregedésről, anyanyelvéről, helynemlelésről ír, nem a falueszményítés, visszاسírás feszeng benne, ellenkezőleg: nagyon is modern, nagyon is nagyvárosi és általános emberi gondok, gondolatok foglalkoztatják. A filozófiai intézet hajdani altisztje avatott tollú költő-filozófusként jelenik meg újabb költeményeiben.

Öreg korában prózája is, úgy tetszik, megújhódott. Az eddig közölt önéletrajzi részletek költői szépségűek.

Ebbe a kései virágzásba csapott be korai fagyként forrázón a gépkocsizó halál.

Ismeretes, Horváth Istvánnak sok-sok verse még nem jelent meg. Várjuk hát a posztumusz teljes kiadást.

Herédi Gusztáv

NyIrK, I—XX.

Húsz évvel ezelőtt a filológusok is értetlenül nézték volna e rövidítést; ma a *NyIrK*-nek betűszó értéke van, amelyet legalábbis az irodalom- és nyelvtanároknak s az egyetemi hallgatónak illik ismerniük. Az 1957-ben Kolozsvárt útjára indított *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* két évtized alatt, 36 füzetben (kötetben) igazolta létét: ahogy Nagy István főszerkesztői *Visszatekintésében* olvassuk, valóban a tudományos közlési lehetőségek rendszeres biztosítását köszönhetjük e magyar nyelvű akadémiai folyóiratnak, de — már pusztán létével — az igénytámasztást is, a romániai magyar nyelv- és irodalomtudományi kutatással szemben megnyilvánuló igényesség fokozását, új, fiatal kutatók felfedezését, népszerűsítését. Az 1976. évi 2. szám végén közölt repertórium pillanatnyi megállásra, meditációra készítet: tiszteletadásra azok iránt, akiknek a munkája hathatósan beépült a régebbi évfolyamokba, s akik közül többen már nem érheték meg ezt az évfordulót (így Jancsó Elemér, Márton Gyula, Csehi Gyula) — és növekvő elvárásra a folytatást vállalókkal szemben.

Ha ugyanis mélyebben belegondolunk, tudatosítanunk kell magunkban és minden potenciális olvasóban, hogy nem csupán egy vagy két (a folklórral három) tudományág szakembereinek szűk műhelyproblémáiról van szó, hanem a romániai

magyar nemzetiség múltjának és jelenének, művelődési-etnikai sajátosságainak feltárásáról, történelmi megismertetéséről, a nélkülözhetetlen önismeretről, amelyhez az anyanyelv, a népköltészet, irodalmi örökség tudományrangú ápolása döntő érveket, erkölcsi tartást adhat. Rég- és közelmúltbeli hagyományainknak természetesen részét alkotják a román nyelvi és irodalmi kapcsolatok, amelyeknek feltérképezéséért a *NyIrK* máris sokat tett.

Mint ahogy sokat tett például a hazai magyar nyelvjárások térképének az elkészítéséért vagy a helynévkutatásért. Az irodalom területén pedig a dokumentumok megbecsüléséért, mindenekelőtt a művelődéstörténeti jellegű levelezés megőrzéséért, beépíthetőségéért a nagyobb összefüggéseket kereső, önálló tudományos kutatásba. Irodalomtörténetírásunkban, és így a *NyIrK*-ben ugyanis ez a feladat van már napirenden; a folyamatos, változatlanul sürgető adatközlés és „adalékok” mellett, de ezen túllépve, nemcsak egy-egy régebbi életmű és irodalomtörténeti szakasz, hanem a két világháború közötti romániai magyar irodalom, sőt a legutóbbi harminc év irodalma is sokoldalú elemzésre, értelmezésre vár. Örvendetes jel, hogy a folyóirat újabb számaiban készülő monográfiák, átfogó tanulmányok előmunkálatait, elkészült részleteit olvashatjuk, s már némelyik recenzió is szakít az udvarias beszámolás gyakorlatával, és szakközlőnyhöz méltón vállalkozik az érdemi kritikára, kiegészítésre, figyelemfelhívásra.

A harmadik évtizedébe lépő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményektől* azt várjuk, hogy lépjen ki a tisztes regisztrálás büvköréből, s vállalja az idősebb és fiatalabb kutatók mozgósítását, munkájuk összehangolását — a bonyolultabb tudományos feladatok kitzűzését is.

KORUNK

Dési Huber István Nagyenyeden

Dési Huber István életrajzában főképpen Dést szokták emlegetni, mivel a festő családja ott hosszabb ideig élt, onnan került ki Huber István Pestre. Teljesen megelégedeztünk emellett arról, hogy Nagyenyedről indult, gyermekeivel ott töltötte. Az enyedi római katolikus egyház anyakönyvi adatai szerint Huber István 1895. február 6-án született az Alszeg utca 4. számú házában, apja Huber Győző órásmester volt. Az órásműhely, amelyre még ma is emlékeznek Enyeden, a vár keleti oldalán, a csizmadiabástya mellett volt, de a házat azóta lebontották.

Huber Győző, úgy látszik, csak az 1890-es években telepedett le Enyeden. Tizenegy-tizenkét évig élhetett itt, a *Közhasznú nagyenyedi naptár* ugyanis csak az 1896-os évfolyamában közli az iparosok között Huber Győzőné órás nevét. Az órásműhely eszerint Huber Győzőné Virág Franciska nevére volt bejegyezve.

Huber Győzőnek még két fia volt, az 1891-ben született Győző és a Dési Hubernél fiatalabb Béla Gyula. (Az előbbinek 1930-ban *Rajvonat* címmel regénye jelent meg Kolozsvárt.) A fiúk együtt nőttek fel, együtt játszottak, együtt jártak mindenfelé.

Az édesanyjuk fiatalon meghalt, 1899. február 21-én, a sírja ma is megvan az enyedi római katolikus temetőben. Huber Győző nem sokáig maradt özvegyember, 1899. június 25-én újra megházasodott, elvette Mihály Idát, akinek a szülei Enyeden laktak a Tövisi utcában. A szép fiatalasszony azonban tüdőbajos volt, és szintén fiatalon halt meg. Huber Győzőnek nem sok szerencséje volt Enyeden a házasságaival, talán ennek tulajdoníthatjuk, hogy a gyermekek nevelésével később nem volt, aki megfelelően foglalkozhatott volna.

Idősebb Huber Győző házassági anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk, hogy zalaegerszegi születésű volt, az apja, Elek is órásmester volt, az anyját Rajkai Magdának hívták. Huber Győző családjában eszerint öröklődő foglalkozás volt az órásmesterség. Ez ügyességet és műszaki tudást fejlesztett ki, és a helyi iparosság körében megbecsült helyet biztosított Huber Győzőnek.

A család ekkor még a Szentkirály utca 49. szám alatt lakott, később azonban átköltöztek a Tövisi utca 28. szám alá, egy régi házba, amelynek tágas, nagy ebédlője, szép udvara és kertje volt, és a visszaemlékezések szerint itt még elég jó módon éltek. A fiatal asszony rendben tartotta a gyermekeket, az egész lakást. Gondosan, tisztán öltözködtek, és a közeli szomszédság gyermekeivel sok boldog órát

töltöttek el. A Tövisi utca túlsó oldalán laktak Sáskaék, Berdeék, Szász Jancsiék, és a három-négy fiú sokat játszott a szomszédban Fekete Erzsikééknél.

Huber Győzöt szép, ügyes embernek tartották Enyeden, művészként emlegették, talán csak azért, mert mindenhez értett, olyan ezermesterféle lehetett, aki a korabeli iparosságból kitűnt, és mindenfélehez hozzáfogott. Huberéknek 1900-ban kislányuk is született, Irén, akit azonban hamarosan el is temettek, ma már senki sem emlékezik rá.

Huber István Enyeden az állami elemi népiskolában kezdett el tanulni. Meglepő, hogy itt még *Hubert* István néven találjuk meg a névsorban, és vannak, akik ma is így emlegetik. Huber István ekkor még semmiben sem tűnt ki, sőt a rajzból csak négyes jegyet kapott. Az 1905-1906-os tanévben már a Bethlen Kollégium I. B. osztályának tanulói között találjuk; itt sem tűnt ki egyetlen tantárgyból sem, a legtöbb tárgyból hármasa volt, csak a természetrajzból kapott kettőt. Huber István osztályvezetője Báthori Gyula volt, tanárai között pedig Halmágyi Antal, Molnár Károly, Szilády Zoltán és Székely János nevét találjuk. Kétségtelen, hogy mindnyájan nemcsak alapos, pontos tudást adtak a rájuk bízott gyermekeknek, hanem egyúttal szeretettel is foglalkoztak velük, és a gyermekek minden kérdésükkel bizalommal fordulhattak osztályvezetőjükhez. (A Huber fiúkat Berde Károly viszont később úgy emlegette, hogy a kollégium legvásottabb tanulói közé tartoztak.)

A Tövisi utcához közel volt a Farkas-patak, a katolikus temető, a Herzsa, a szőlők és a gyümölcsösök, a bokros hegyoldalak. Tavasszal itt nyílt ki az első hóvirág, a mogyoróbokrokon a meglendülő szellőben koratavasszal porzott a barka, és a vén fákon kopogtak a harkályok. Enyed egyik legkellemesebb tájéka ez, az erdőben kószálásra, kirándulásokra hívogatja a gyermekeket, de a közelben folyik az enyedi patak is, és oda a Tövisi utcai gyermekek eljárógattak halászni. A tanulás és a játék mellett Huber Istvánnak ilyen szórakozásokban lehetett része, így fejlődött ki természet- és életszeretete, talán a kalandvágya is. Barátjai között találjuk Sáska Lászlót, aki Szilády Zoltán mellett ekkor már kedvet kapott a növénygyűjtéshez, a természet alaposabb megismeréséhez. A kis Huber Istvánra nemcsak a család és a kollégium, hanem a barátai is érdeklődését tágitó hatással lehettek.

A Bethlen Kollégiumban és az ismerős családok körében ekkor még senki sem sejtette Huber István tehetségét. De szerették, mert kedves játszótárs volt, és jó viszonyban élt a környezetével. Ragaszkodtak hozzá később is, de Enyeden többet nem találkozhattak vele. A következő tanévben már nem találjuk Huber Istvánt a Bethlen Kollégium tanulói között, elköltöztek Désre. A gyermekkor legkedvesebb emlékeit Enyedről vitte magával az életbe.

Vita Zsigmond

Levél Anna-Maija Raittilának, Tapiolába arról, hogy milyen gondolatok támadtak bennem Teleki Sándor emlékiratainak olvasása közben és olvasása után

Kedves Anna-Maija!

Teleki Sándort elsősorban Jókai biztatta emlékiratainak a megírására. Ez, amit én olvastam, az *Emlékezzünk régiekről*, kinyomat azokból. Összesen hét kötet. Az *Emlékeim* két kötetét édesanyjának dedikálja, az *Egyről-másról* két kötetét Jókainak, a *Garibaldi alatt 1859-ben* címűt Türr István tábornoknak, van még ezenkívül a *Természet után* és az egy kötetre szóló levelezés.

Én ha könyvet olvasok, azért olvasom, hogy érzelmi-értelmi világom táguljon, hogy problémáimra feleletet találjak. Az örömmön túl, természetes, hogy meglepetéseket is kapunk a könyvekből. Mi a meglepetés? Olyan dolog, amire nem számítottunk, minden számításunk mellett sem. A Teleki Sándor könyvében több ilyen meglepetés ért:

1. Azt tudtam, hogy a kurucvilág Szatmár megyében kezdődött valamikor, de hogy 1848-ban Erdély elfoglalására innen indult Bem tábornok, azt nem tudtam. Szatmáron van egy nagy épület, még Mária Terézia korában épült, a Fehér-ház. Amikor Kossuth Bemet teljhatalommal leküldte, itt szállt meg, a Fehér-ház vendéglőjében. Itt kereste fel Teleki Sándor. Innen egy régi maradi táblabíró, Darvay

Ferenc kúriájára mentek, Krassóra. Tudják-e a krassóiak, hogy hol volt a Darvay Ferenc portája? Emlékeznek-e rá? Tudják-e, hogy Bem tábornok taposta a földjét községüknek? Ezeknek a dolgoknak a megtudása érdekes gondolatokat ébresztett bennem. Elképzelésem szerint lehetséges volna, hogy minden helység közepén egy nagy márványtáblát állítsanak fel, amelyikre rávésnék a község, a falu rövid történetét. A turista meg bárki a helységben tudná, hol jár, milyen szent vagy szomorú helyen. A helység bemutatkozását jelentené az a márványlap. Krassóban az így kezdődne: A község — szerintem — egy régi, a Szamosra ömlő vízágtól kapta nevét: kara sió = fekete patak. Aztán benne lenne történetében Darvay Ferenc kúriája és az, hogy Bem tábornok innen indult Erdély visszaszerzésére a császáriaktól, 1848-ban.

2. Kedves Anna-Maija, a múlt évben jártam a Kaukázusban egy szatmári kirándulócsoporthal. Sajnos, csak a Dél-Kaukázus országaiban, Georgiában, vagyis Grúziában, Örményországban és Azerbajdzsánban fordultunk meg, szép volt nagyon, de én mégis az Észak-Kaukázus vidékeit, a Kazbek, az Elbrusz környékét, a grúz hadiutat, a Kubán s a Terek partjait: az ott élő népeket szerettem volna inkább látni. Az avarokat, cserkeszeket, dagesztániakat, karacsajokat, kabardokat, oszéteket.

Vitéz nép ott a cserkesz. Amikor Teleki 1843-ban Moszkvában járt Liszt Ferencsel, elmegy „a cserkeszek gyakorlatait nézni“, s azt írja haza az édesanyjának: „ha egyedüli fiú nem lennék, a cserkeszekhez mennék szolgálni.“ A cserkeszek a Nyugat-Kaukázus vidékén, a Kubán folyó jó termőföldjein éltek a múlt század második feléig. Puskin, Lermontov nagy rajongással ír róluk. A cári kolonizáció, elnyomás ellen csaknem 65 évig harcoltak. A cserkeszek történetét először egy magyar ember írta meg, Besze János. Kézirata elveszett.

Az Észak-Kaukázus népeinek történetét tanulmányozva találkoztam először a Samil névvel. 1834-től 1859-ig harcol a kolonizáció, a cári elnyomás ellen. Jermolov, Paszkevics, Voroncov tábornokok ellen. Samilról sehol a világtörténelemben nem olvashatunk. Amit megtudtam róla, *A Szovjetunió történetéből* tudom. Főpap volt, imám, de akkora szónok, mint Cicero vagy Kossuth Lajos. A Cserkeszföld első lovasa, lövésze, futója, úszója, vívója, végtelen bátor és merész. Önálló államot létesít. Pénzt veret, ágyút öntet, lőporgyárat alapít, fellendíti a kereskedelmet. A cári tábornokok nem bírnak vele. Voroncov majdnem a fogságába esik. Ahulgő sziklavarárt a cári csapatok majdnem három hónapig ostromolják, míg beveszik, a cserkesz lányok Samil mellett férfiruhában harcolnak, mint valamikor Eger bástyáin az egri nők. Samil nagy emberismerő és pedagógus: a hősöket lóval, fegyverrel jutalmazza, a gyáváknak szégyenfoltot varrat a hátára vagy jobb karjára, de ha hőstettet visznek végbe, jóvátehetik gyávaságukat, s lekerül róluk a szégyenfolt, sőt jutalmat kapnak.

A cserkeszeket s a többi kaukázusi népet „hegyirabló“-nak nevezik a cári hadsereg tisztjei és kozákjai. Lehet, hogy azok voltak az ősidőkben, ki-kirabolták a gazdag kereskedőket, megcsapták az arab vagy perzsa karavánokat, de a XIX. században a rablás és betyárkodás függetlenségi harcuk egy részlete, szervezetlen harc, de harc. Nem rablók, nem útonállók.

Samil utolsó harca Gunibban, e dagesztáni erődítményben volt. Ott fogták el élve. Pétervárra, majd Kalugába vitték. A halála előtti évben elengedték zarándokútra Medinába, ott halt meg.

Amikor ezeket olvastam, Samil olyanná nőtt előttem, mint Nagy Péter vagy Gandhi. A titkárán kívül — ő jegyezte le mindazt, ami *A Szovjetunió történetében* olvasható róla — ki írt Samilról? Van-e monográfiája? Vagy ő írta-e meg biográfiáját? Azért hogy elolvashassam, megtanulnék cserkeszül, tatárul.

És most jön, kedves Anna-Maija, a meglepetés, Teleki Sándor könyvében az egyik fejezet címe: Rómer András. Ő is egyike azoknak, akik az 1848—1849-es szabadságharc után külföldre menekültek. Vegyészmérnök volt. De mindenhez értő ezermester. Az araboknak, törököknek vasutat épít, részt vesz Garibaldi szabadságharcában. Nagy barátja Teleki Sándornak. Amerikából jövet — az amnesztia után — Koltóra, Telekihez akar hazajönni. A hajón hal meg. Telekinél lakott valamikor Koltón. Ezt írja róla Teleki: „Nálam léte alatt háromszor robbant fel szobájában, végre kértem, költözzön egy melléképületbe, mert nem szeretném, ha családrom repülni tanítaná, s tréfásan mondtam neki: — Látja, Rómer! ha maga fölrepül, nem nagy kár, mert az úgyis be fog következni, de ne bántsa ezt a házat, mert ez Petőfi-emlék.

Vacsora után családom visszavonult, csak ketten poharazgattunk az asztalnál, nagyon érdekes dolgokat beszélt Samil cserkesz főnökről.“

De nagy kár, hogy nem írta le Teleki, miket beszélt Rómer András Samilról. A legendás híró cserkesz vezér, Samil a koltói kastélyban. Teleki sok érdekes dolgot ír Rómer Andrásról. Engem most csak ez érdekel: „A krími hadjárat alatt

nagy szolgálatot tett, de menőkéje újra utolérte. Cserkesz Izmail basával szövetkezett, s a Bangya—Lapinsky-féle expedícióval Cirkassziába ment, itt ő volt az expedíció életető lelke, ő volt az első, ki a cserkesz földön pénzverdét állított, sajátkezűleg készítvén a gépeket, legelső volt, ki ott lovat vásároltatott; tüzéséget szervezett azokból az ágyúkból, melyeket Sztambulból magával hozott, fegyver-, lópor-, gyutacsgyárakat teremtetett, s üres óráiban még bányászattal is foglalkozott.

Három évig volt Cirkassziában...

Tehát Rómer András három évig volt a Samil embere, katonája.

(Utólagos megjegyzés: Teleki nem írta le, miket mesélt neki Samilról Rómer, de lehet, hogy elmondta Jókainak. Mert különben honnan vette volna Jókai a *Görög tűz* című könyvében, amit Samilról és a Samil fiairól ír? De az is lehet, hogy máshonnan vette ezeket az adatokat.)

Samil elsőszülött fiát, Dzsemal Eddint, Ahulgó sziklavárának az ostromakor fogságba ejtették. Szent-Péterváron élt, azaz égett egy szép asszony tüzeiben. Samil mindent megtett, hogy visszaszerezze. Nem sikerült. Az meg nem is akart hazamenni, még az apja hívására se. Egyszer aztán az oroszok hazaküldték neki, ahogy Jókai írja: „Samilt most győzte le először az orosz. Minden ágyújával nem bírta őt levérni: ezzel a nagylelkűségével összetörte.” A fiú egyre sorvadt. Egy örök hülés és egy örök forróság maradt benne: a tüdővész és a szerelem.

Eltemette Samil a fiát, a következőt pedig, Kazi Mehemetet, aki akkor már tizenöt éves volt, elküldte Sztambulba. Közben a cserkesz nép szabadságát is el kellett temetnie. Ő maga, megmaradt családjával, fogságba került. Legkisebbik fia, Mohamed Szádi orosz nevelést kapott, s Nikolajevics Ivan néven Finnországba, „Helsingfors”-ba küldték az egyetemre. Lángeszű diák volt. Nem doktorrá, magiszterré avatták egyenesen. A babérkoszorút a város legszebb lánya, aki szerelmes is volt bele, tette a fejére a templomban. Azonban mielőtt a magiszteri esküt letette volna, odament a kormányzó, s megakadályozta ebben. Ő nem Nikolajevics Ivan, hanem Mohamed Szádi. S egy cserkesz ezred élén a Kaukázusba küldte, hogy harcoljon a cári érdekekért, a határon betörő ellenség ellen. Vele egy szép orosz nő, aki magát „dagesztáni hercegasszonynak” adta ki, s aki hatalmába kerítette teljesen. Az bírta rá, hogy bátyját, Kazi Mehemetet, aki Sztambulban a katonai iskolában nevelkedett, s a határon betörők élén a cserkeszek függetlenségéért harcolt, megölje. Ő segít a testvér leszurásában. Aztán megfürdik az általa kiontott cserkesz vérében. Aztán? Otthagyjá Mohamed Szádit, azt mondja neki, menjen vissza, ahonnan jött, s vegye fel a Nikolajevics Ivan nevet újra. Az ő neve Urgulanilla.

Ez volt, kedves Anna-Maija, Samil fiainak a sorsa. Ki tudja, melyik jelentette a nagyobb drámát a lelkében: a maga sorsa vagy a fiaié?

3. Teleki Sándor úgy beszélt magyarul, mintha kastélyt soha nem látott volna. Mint egy kapanyeles nemes. Legszebb bizonyítékai ennek azok a különös paraszti szavak, amiket írása közben használ.

A szavakat, kifejezéseket magyar módra formálta meg: a vaskos valóság jelentésük ruhája. Lássunk erre néhány szép példát. Azt írja Petőfiről: „Az erdélyi hadjárat alatt voltam én legtöbbit vele, s szabad magam így kifejezni, ott csontosult meg barátságunk.”

Akin rendetlenül áll a ruha, arra szokták mondani: úgy áll rajta a ruha, mintha vasvillával hanyátolt volna rá. Ezt a mondást ismerhette Teleki, ezért írta így, mikor Bemhez sietett Szatmáron: „Magamra vasvilláztam ruhámat, s szaladtam a Fehér-ház vendéglőbe.”

„Bem panaszkodott Kossuthnak (Beöthy ellen), az közölte a vágást”: A kocsi közli a vágást, vagyis nem hajt bele a mély, sáros, vizes keréknyomba, hanem a kerekek közé veszi. Átvitt értelemben azt jelenti, hogy sem egyiknek, sem másiknak nem ártunk. Arany a Buda halálában ilyen szavakat ad Buda király szájába, mikor megosztja öccsével, Etelével az uralkodást:

Mértékre a kalmár javait emelvén.

Ott ül az igazság, rúdja közép nyelvén;

Mértékkel a bíró feleket juháztat,

Közöli a vágást, engedve hibáztat.

Az időre, a zimankós csúf időre nemegyszer mondja Teleki, hogy: szeplős idő. „A rendőrfőnök két szaglár ember-pincsert kivág a falkából s rányomolja Malvieux-re, hogy hajtsanak nyomon.” (Malvieux volt az a pesti bankár, akin keresztül Telekinek az anyja pénzt küldött Jersey szigetére.) A nyomozót, besúgót, kopót, a titkosrendőrség emberét nevezi Teleki szaglárnak, mert szaglászik az ember után.

A vonat az ő szemével nézve „gőzszekér“.

„A minisztérium leagyonolmosbotdorongoztatott.“ A végükön ólommal töltött botokat a megyei választásokon használták. Az ólmosbotok hazája éppen Szatmár megye volt. A Teleki szava egy igekötőből s négy másik szóból van összeragasztva. Szabó Dezső a magyar nyelv egyik sajátosságának azt tartja, hogy mindent igévé lehet lökni benne. Itt az van. Eszembe jut róla egy anekdota: Egy német magyarul akar tanulni. Megfogad valakit, hogy tanítsa. S az a tanítást ezekkel a szóval kezdi: a legmegvesztegethetetlenebbek. Szegény német, egész nap tanulta, de sehogya se tudta kimondani. Mindig összekeverte. A magyar nyelv tanulásával felhagyott. Ezzel a szóval ő is leagyonolmosbotdorongoztatott.

Van Teleki emlékirataiban egy mondás, amit sokat hallok egy orvos barátomtól: „köhöz legyen mérve.“ Közbevetett mondás, mint udvariassági gesztus. Akkor vetik közbe, ha valami rosszról, betegségről van szó. Köhöz legyen mérve, azaz ne érjen, ne ártsen nekünk, távol legyen tőlünk.

Klapkához írja Párizsból: „majdnem szégyellem itt Párizsban — mint egy haszontalan járda tipró — kotyleveskedni.“ Én gyermekkorom óta úgy ismerem a mindenbe belekotyogót, a konyhán lábatlankodó, sokat beszélő kis pulyát, hogy: kotnyeles. Lehet, hogy Teleki mondja jól.

Ezek a különleges magyar szavak már nem is annyira szavak, mint stílus. Mi a stílus? Jelképpé izgult nyelv. Telekinek egyéni stílusa van. Ezért író, és jó író. Stílusa tele gúnnyal, csipéssel. Szendrey Júlia és Petőfi szerelmére emlékezik vissza, a *Szeptember végén*ből idéz, s így fejezi be:

„Szegény Sándor!...“

Tiszteletteljes hódolattal, nagyrabecsüléssel, bámulattal és méltányoló elismeréssel hajlom meg Damjanich János özvegye előtt.“

Damjanich tábornok Emiliája özvegyül maradt, sohasem ment férjhez.

„Volt nálunk a táborkarban egy gróf Seeher-Thoss nevű nagyon kedves kis porosz-német; — ennek az volt a bogara, hogy ő magyar. (Be jó lenne, ha ez a szenvedély ragályá válnék, s Albrecht főherceg is elkapná.)“

Teleki öregkorában Koltóról még egyszer útrakel, hogy meglátogassa Victor Hugót Párizsban, Garibaldi Caprera szigetén, Kossuthot Turinban. Victor Hugo betegágyához nem juthatott el, Garibaldi már meghalt, Kossuth még élt. Elbűcsüzik tőle, s ahogy erről ír, az egészen adys: „Még egyszer felnéztem ablakaira annak a háznak, melyben egy 87 éves aggastyán lakik, ki mindig mindenütt, folyvást, folytonosan örökké hazájának élt s ő érette szenved, örvend és dolgozik és ez a nagy vén ember egy pár hónap múlva nem lesz törvénytelen magyar polgár.“

Tisza hoch!!!“

A magyar szavak jelölése képi erejű, ennek folytatása, a magyar mondat szintén képeken gördül, s ennek folytatása a beszéd, a teljes képzet: anekdota. Ez is képi erejű jelölése valaminek. Mi él a magyar nép érzelmvilágában Világos után, azt Teleki Kossuthnak így írja le: „Párizs, 17-dik Martii, 1851. Egy hamburgi magyar-némettől hallám a következő históriát. Egy altiszt a kaszárnya előtt tanítá zugját, a fiúk unták a mulatságot, az altiszt biztatá és serkenté őket ilyenenté módon: b...! az isteneteknek a szentháromságát!... hogy álltok ott!... mit mondana az öreg Bem, ha látna he!? aztán ki az anyátok keserves... tanultok, azt hiszitek kínlódnám én a németért, hiszen jól tudjátok, hogy Kossuth még él! halb recht, front riktáj. — És úgy ment az execírozás, mint a zsinór. Kossuth még él!“

Telekinek tehát van stílusa. Ezért író. És van jó életlátása, emellett alázat benne, ami szintén szükséges, ha nem is a nagy írószághoz, de a nagy emberséghez. Milyen igaz, amit ír: „Sebesen vágatva rohan sokszor az idő, de gyakran ólomszárnyakon repül; vagy villám, vagy csiga. Ha a szeretőkön ölünkben: villám az, nincsen kezdete, csak vége; a szenvedésben vége nincsen.“

S íme a történelmi folyamatok szerves egészé látása:

„Dante nagy eszméje Mazzini agyában kicsírázott, Camillo Cavour megértette; Victor Emanuel felfogta; s Garibaldi, a nizzai matróz keresztülvitte.“

És felszabadítá népét és nemzetét.

Mazzinival konspiráltam; — Cavournak megbízottja voltam; — Victor Emanuelnek katonája; — Garibaldi alatt szolgáltam.

„Ők nincsenek többé! és én, a semmi, élek!“

Kedves Anna-Maija, csak az tud sokat, aki sokat olvas. A rádió és televízió, vagyis magyar nevükön a bolygó lámpák, nem pótolhatják a könyvet. Azok főleg szórakoztatnak, de teljes műveltséget nem adnak. Vigyáznunk kell, hogy a jövőben, a rohanó, semmire-sincs-időnk életben, legyenek még művelt emberek.

Szeretettel és tisztelettel:

Gellért Sándor